

NDIHMESA E ALI HADRIT NË TRAJTIMIN E FESË

Fusha e interesimit dhe e trajtimit të çështjeve shkencore, shoqërore, kulturore, arsimore e të tjera e Ali Hadrit ishte e gjerë dhe e rëndësishme. Ai ka lënë gjurmë të pashlyera dhe ka dhënë ndihmesë jashtëzakonisht të rëndësishme dhe shumë të dobishme edhe në trajtimin e çështjes së fesë në përgjithësi e sidomos në trajtimin e çështjeve të fesë të shqiptarët. Është gjithashtu e vërtetë se ai nuk është marr në mënyrë të veçantë me trajtimin e këtij fenomeni

shoqëror por është e vërtetë se ai ka pasur kulturë të gjerë e njohuri të thella për përhapjen, rolin, ndikimin dhe për specifikat e fesë të shqiptarët. Maturia, kujdesi dhe mjeshtëria e shtruarjes dhe e trajtimit të çështjeve të fesë, sidomos në tekstet e historisë së popullit shqiptar për shkolla fillore dhe të mesme, është mase e dukshme dhe atë, duke filluar nga trajtimi i besimit të ilirët për të vazhduar me krishtenizmin e islamizmin.

Profesor Ali Hadri e potenconte shpesh konstatimin se roli dhe rëndësia e fesë në historinë e shoqërisë njerëzore ka qenë shumë i madh, dhe se duhet me kujdes të studiohet dhe trajtohet. Ai, e theksonte shpesh, se kjo punë, të një pjesë e madhe e popujve të botës është kryer me sukses, ndërsa e shqetësonte fakti, se të ne shqiptarët, as që kishte filluar të bëhej një përpjekje e tillë. I pakënaqur me një gjendje të tillë, ai konstatonte vazhdimisht në bisedat e shpeshta, me ne bashkëpunëtorët e tij: “ Të ne shqiptarët nuk është trajtuar ende në mënyrë të duhur dhe të plotë çështja e fesë”. I vetëdijshëm për nevojën dhe rëndësinë e trajtimit shkencor të çështjes së fesë të shqiptarët, ai iu përvesh punës dhe në ato pak shkrime të tija për fenë si fenomen

shoqëror (në tekstet shkollore të historisë së popullit shqiptar për shkolla fillore dhe të mesme ku ai ishte autor, në artikuj e studime të ndryshme) i vuri themelet dhe kornizat e trajtimit shkencor të fesë në historiografinë shqiptare në përgjithësi dhe sidomos të asaj në Kosovë në veçanti.

Shembullin më tipik të përkushtimit dhe të përpjekjeve për të shpjeguar dhe ngulitur te nxënësit esencën e kulturës së besimit të paraardhësve tanë- të ilirëve, e gjejmë në tekstin e historisë së popullit shqiptar për shkollat fillore dhe të mesme, ku veç tjerash ai me të drejtë përpiket të fokusoi vëmendjen për të kuptuar mënyrën dhe formën e të besuarit, që si thotë autori ishte : “besim i ngjashëm me gjithë popujt e tjerë që u besonin objekteve dhe fenomeneve të natyrës”.¹ Konsideroj me të drejtë se theksimi që ilirët e adhuronin më së shumti Diellin,² nuk ishte veprim i rastit, por i qëllimshëm dhe se në këtë mënyrë dëshirohej tu tregohej gjeneratave të të rinjve shqiptar se besimi i paraardhësve të tyre ishte i lartë, i ngrohtë dhe madhështor si dielli. Edhe ndikimet reciproke në fushën e besimit, qysh në kohën e lashtë i shpjegon në mënyrë të thjeshtë, me shembuj konkret dhe natyrshëm, gjithherë me qëllim që nxënësi apo studiuesi të kuptoi dhe të pranoi informatën. Ngjashëm vepron edhe kur bënë fjalë për krishterimin si besim monoteist, për të cilin thotë: “në viset ilire filloi të përhapet që nga shekulli i parë i erës së re”.³ Profesor Ali Hadri jep vlerësim meritore por edhe kritik për kishën dhe për rolin e saj gjatë historisë. “Kisha ka luajtur rol të rëndësishëm në historinë e Shqipërisë mesjetare, por ajo shfrytëzonte bujkorërit dhe mbronte interesat e veta ashtu edhe interesat e feudalëve⁴, në njërin anë, ndërsa në anën tjetër ka luajtur rol të rëndësishëm në lëmin arsimor, kulturor dhe artistik, pasi manastiret dhe kishat ishin vatrat kryesore të kulturës, arsimit dhe të artit”.⁵ Shembujt e tillë të mirë dhe real të zhvillimit historik të kishës si sinonim i besimit të krishterë për nxënësin dhe lexuesin ishin atraktiv dhe interesant.

¹ Ali Hadri, Historia e popullit shqiptar për shkollat e mesme, Prishtinë, 1973, f.

33.

² Po aty.

³ Po aty, f.35.

⁴ Po aty, f.54.

⁵ Po aty, f.55.

Profesor Ali Hadri, në mënyrë eksplicite, në të gjitha shkri-
met e tij që ndërlidhen me çështjen e fesë i shtron konturat dhe ka-
het, merr në konsideratë të kaluarën historike, rrënjët e besimeve
të përhapura ndër shqiptar dhe gjendjen reale në momentin aktual.
Kështu vepronte ai me mjeshtri të rrallë edhe kur trajtonte të drejtën
zakonore shqiptare përkatësisht Kanunin e Lekë Dukagjinit me të
cilin ishte rregulluar edhe pozita shoqërore e Kishës dhe Xhamisë
për të cilën jep mendimin kritik duke thënë: “Kanuni i ka dhënë
vend të rëndësishëm kishës dhe xhamisë, të cilat kanë pasur pozitë të
privilegjuar”,⁶ edhe pse jo gjithherë të merituar. Ndërsa në rastin e
trajtimit të përhapjes së islamizmit ndër shqiptar, ai përmend përveç
formave veprimit dhe qëllimit edhe gjendjen e raportet ndërmjet
popullatës shqiptare pas ndryshimeve të përkatësisë fetare duke kon-
statuar me të drejtë: “edhe pse u bë ndasia fetare, shqiptarët e mbanin
veten si vëllezër”⁷, për të vazhduar me elaborimin e çështjes deri në
nxjerrjen e përfundimit që pasqyrore gjendjen reale: “shqiptarët
mysliman i konsideronin shumë më të afërt shqiptarët e krishterë se
sa turqit osman, pa marrë parasysh se këta i përkitnin besimit mysli-
man”⁸. Shkakun e kësaj dukurie sipas profesor Hadrit duhet kërkuar:
“në burimin etnik dhe gjuhën e përbashkët të shqiptarëve pa dallim
feje”.⁹

Ali Hadri ishte i vetëdijshëm për pamundësinë e shqiptarëve
që nuk arritën fenë ta ngritin dhe ta zhvillojnë në formën e një
botëkuptimi të stërholluar filozofik, për këtë dhe arsye të tjera ai u
bashkua me variantin dhe definimin e fesë sipas modelit të rilindësve
tanë, sipas të cilëve mbi gjithçka janë interesat e kombit pra : “Feja e
shqiptarit është shqiptaria”. Kjo formulë për kohën dhe rrethanat kur
u shtrua, kur jetuan dhe vepruan ideatorët e saj (Pashko Vasa e më
vonë Ali Hadri) ishin nivelet më të larta të mundshme intelektuale
dhe paraqisnin interesat kulminante kombëtare të cilat padyshim
se mund të janë edhe sot e kësaj dite të pranueshme, aktuale dhe

⁶ Po aty, f.56.

⁷ Po aty, f.76.

⁸ Po aty.

⁹ Po aty.

interesante. Qëndrim të ngjashëm ka mbajtur profesor Hadri edhe në konsultën e ortografisë dhe të gjuhës letrare shqipe, më 1968 në Prishtinë, ku veç tjerash kishte thënë : “ nuk e kemi për detyrë të profetizojmë lidhur me çështjen se është vështirë të përvetësohet nga populli gjuha letrare, sepse këtu është fjala për një problem, i cili duhet realizuar me kohë...”,¹⁰ duke venë në spikamë rëndësinë e njësimi të drejtshkrimit për gjuhën letrare kombëtare mbështet devizën: “ Një komb- një gjuhë letrare një drejtshkrim”.¹¹

Në rrjedhën e zhvillimeve të përgjithshme shoqërore kanë ndikim të konsiderueshëm edhe rrethanat aktuale të kohës thoshte profesori e studiuesi i mirënjohur i përmasave botërore Ali Hadri. Qëndrimi i sistemit monist ndaj fesë ishte i njëanshëm dhe jo i drejtë, gjë që e komplikonte edhe qasjen shkencore dhe trajtimin e drejtë të fesë edhe të shqiptarët, të cilët për dallim prej fqinjëve të tyre kishin dhe kanë degëzim apo shumësi besimesh. Këto karakteristika njerëzore e fetare të shqiptarëve janë të veçanta dhe interesante. Për dallim prej popujve të tjerë, shqiptarët asnjëherë nuk kanë shprehur mosdurim fetar as ndaj të tjerëve e as ndaj bashkëkombëseve të tyre. Për këtë veçori të shqiptarëve profesor Ali Hadri në përgjigjen ndaj shkrimit tendencioz e antishqiptarë të publicistit nga Maqedonia Nijazi Limanovi, përveç tjerash shkruan: “ Tanimë është i njohur një fakt historik, i pranuar gjerësisht, se populli shqiptar asnjëherë nuk ka qenë fanatik në pikëpamje të besimit fetar, brendapërbrenda gjiut të tij kanë jetuar me një tolerancë të duhur ithtarët e tri konfesioneve (mysliman, ortodoks dhe katolik), tek ta ka zotëruar mbi të gjitha ndjenja kombëtare”. Duke e thelluar këtë mendim të tij, ai vazhdon: “ sikur shqiptarët e fesë islame të ishin fanatik, ose siç thotë N. L., trashëgimtarë të turqve në drejtim të islamizimit masivë të Maqedonisë Perëndimore dhe të Kosovës, duhej të pritej që ata para së gjithash ta tregonin këtë në mesin e tyre, duke kompozuar homogjenitetin fetar të popullit të vet dhe kështu si një trup ta va-

¹⁰ Kongresi i drejtëshkrimit të gjuhës shqipe 20-25 nëntor 1972, Prishtinë, 1974. f.204.

¹¹ Po aty.

zhdonin punën në drejtim të islamizimit edhe të popujve të tjerë të krishterë të viseve fqinje.”¹²

Interesimi dhe ndihmesa për trajtim gjithëpërfshirës dhe shkencor të çështjes së fesë te shqiptarët, e profesor Ali Hadrit mund të vihet në dukje edhe te përkrahja, mbështetja, udhëheqja dhe më vonë botimi i projektit të temës së magistraturës dhe të doktoranturës që lidhej drejtpërdrejt me zhvillimin historik të fesë dhe të institucioneve të tyre në Kosovë. Në vitin 1980 kur isha punëtor i ri shkencor në Institutin e Historisë së Kosovës në Prishtinë prej profesor Ali Hadrit mora idenë që të hulumtoi dhe përpunoi temën : “Bashkësitë Fetare në Kosovë dhe zhvillimi historik i tyre”. Tema ishte interesante, atraktive dhe e pa hulumtuar deri në atë kohë. Porosia ishte të fillohej puna menjëherë. Ndihmesa në hartimin e versionit punues të projektit, këshillat dhe sugjerimet e shumta ishin nxitëse dhe shumë të dobishme për punën time. Për shumicën e këshillave të tjera, porosive dhe të sugjerimeve, të cilat ishin të mbështetura, të matura, të drejta, të pranueshme për mua si bartës i projektit kishin një rëndësi të veçantë. Të rëndësishme dhe të pranueshme qëndrimet e profesor Hadrit ishin edhe për besimtarët dhe udhëheqësit e institucioneve të shumta fetare. Gjithashtu të kënaqshme dhe të pranueshme ishin ato qëndrime të tij ndaj fesë në përgjithësi edhe për shumicën e zyrtarëve të institucioneve të pushtetit si edhe për kategorinë e ateistëve që ishin produkt i sistemit dhe politikës moniste të asaj kohe. Nga kjo që u tha në këtë kumtesë të shkurtër, në këtë simpozium të rëndësishëm shkencor, kushtuar figurës emblematike të historiografisë dhe të historisë tonë kombëtare Akademik Ali Hadrit me të drejtë mund të konkludojmë se ndihmesa e tij edhe në lëmin e fesë ishte e madhe dhe e rëndësishme.

¹² Ali Hadri, Marrëdhëniet shqiptare – jugosllave, Prishtinë, 2003, f.275.

Prof. dr. Haki KASUMI

SUMMARY

ALI HADRI'S APPROACH REGARDING QUESTION OF RELIGION

Academic Ali Hadri, besides many aspects of history, he dealt with social, cultural, and political issues, but also religion ones. His approach fully supported by norms and scientific achievements of historiography, arrived to reliable and acceptable findings, and conclusions on the field of religion. Complexity of religious issues among Albanians, under circumstances of a monist system, he analyzed with virtuosity, which marks can be found in textbooks of primary and high education, and in various publications and studies, as well as, in his support and assistance as academic supervisor.